

Qismət Yunusova
Bakı Dövlət Universitetinin
müəllimi

(XXIX yazı)

Pir Seyid/Pirsaatçay hövzəsinin yuxarı axarlarında, İsmayilli, Quba və Şamaxı nahiyələrinin bir sıra kəndlərində

(Ximran, Əhən, Qoydan, Dərk, Taliş, Utuq, Cimi, Xaşı, Zarat (Səfəli), Zarat-Xeybəri, Ərçiman, Dəmirçi...) məskunlaşmış Dağ Tatları kökənli Oğuz/Türk-Müsəlman ailəsinin dini-ruhani və irfani-fəlsəfi dəyərləri ilə doğmaqlıqla (qan-din birliyi ilə) bulduqları kimi, həm də Bütöv Azərbaycanın dini-sakral mədəniyyətinin zəngin tarixi-coğrafi səhifəsinin yazısına, əsəd keçmişinə çevrilmişdir. Bu baxımdan Dağ Tatlarının dini-sakral maddi-irs abidələri, ruhsal ocaqları və ilahi-fəlsəfi dünyagörüşləri həm də Dağlıq Şirvanın tarixi İrfani zənginliyini təmin etmişdir...

Dağlıq Şirvanın dini-ibadət ocaqları sırasında Baba dağı (3632 m yüksəklikdə) ilahi Haqqa ucalan dualara açıq Qapıdır, bəmbəyaz Nura, pak daimi qar örtüyünə bürünmüş bu İrfani-Ruhani məkanın Ümmət/Türk-Müsəlman ziyarətgahına çevrilməsi tarixi mistik kərəkətin ürəni kimi dünyaca yaşa məlikdir, dağlıq və aran Şirvan bölgələrinin İmanlı kəsiminin -Baba haqqı! Qarı Baba özü kömək olsun! Qarı ocaq Yıyısına and olsun!-zifrlərinin-andlarının yaş qəder, ömrü qəder, dəyəri qəder...

Şirvan bölgəsi möminlərinin inancına və imanına görə yeddi dəfə Baba ziyarətgahında olmaq müqəddəs Kəbədə haqqın dergahında namaz qılmağa bərabər tutulur...bu dini "hökm" el arasında belə qəbul olunub.

Bu müqəddəsliyin qovuşduğu-Dəmirçi, Zarat (Səfəli), Zarat-Xeybəri, Ərçiman...kəndlərində yaşayan Dağ Tatlarının dini-sakral ocaqları da tarixən irfani-ruhani dəyərlərə malik olmuşdur.

Dağ Tatlarının dini-irfani təlimində qonşu Avaxıl kəndinin Sufilər məktəbinin ruhani-fəlsəfi təlim Ustadlarının-Şeyxlərinin, "Əfəndilər məktəbi"-nin, Hacı Seyid əfəndi, Seyid Baba əfəndi, Ələddin Hacı Seyid əfəndi oğlu (1867-1943), Xudabəndi Hacı Seyid əfəndi oğlu (1870-1937)...kimi "Qurani-Kərim" əhlinin əməyi və əlaqələri apancı qüvvə idi.

Hacı Seyid əfəndi Zarat-Xeybəri kəndinin irfan-ruh sahibi Cəbrayıl Hacıbəy oğlunun (1846-1918, xoş avazla "Qurani-Kərim" oxuyardı, qardaşı İsmayıl da) ilə

sux, səmimi dostluğu olub, dini-fəlsəfi mükəllimləri nüməvəni irfani məktəb olub, öyrənləri də çox idi. Onlar haqqında yada düşən xatirələrin özü də bir nəsihət-hikmət, librat-göstərmə nümunəsidir:

-Orucluq vaxtı imiş. Cəbrayıl babamın xəstələndiyini eşidən Hacı Seyid əfəndi onu yoxumağa gəlir. İsmayıl Hacıbəy oğlu da (1880-19180 görüş məclisində iştirak etmişdir. İftar duasında İsmayıl əfəndinin Haqqdan diləyi olur:

-Ya Rəbbim, mənə Cəbrayılın ölümündən 5 dəqiqə əvvəl canımı al, Onun müsibətini mənə göstərmə!

Şərbətlə orucunu (iftanı) açan İsmayıl əfəndi gözələni əbədi yu-

"Yeddi qardaş piri"... bölgənin ziyarət edilən müqəddəs yerləridir. Təbii ki, bu ocaqların ətrafı da bərəket (qoyun sürüləri) saxlanılan obalardır.

Sinədül meşəsi Zarat-Xeybəri kəndinin şimal hissəsində, kəndin adını daşıyan çayın hövzəsində "Göz piri" göz xəstəliklərindən ümid umanların ziyarət yeridir. Həmin istiqamətdəki (500 m aralıda) "Mingeyin bəndi"ndə (yaylaq şərq yamacında) oxşan olan və daşa dönmüş çoban, gəlin və uşaqlar, dəvə, qoyunlar, ocaq...barədə dəyərli bir əfsanəni kənd sakinləri Zibəxanım Ağadaş qızı (1878-1970), Səltənət Yəhya qızı (1879-1967)-söyləmiş-

oxuyardı "Zəmin-xarə" üstündə və camaatı dinə, irfani eməllərə çağırardı...

Zarat (Səfəli) kəndinin Orta meşəsindəki Cümə məscidinin günbatan divarının alt qatında daşların arasına hörlülmüş aypara təsviri, yazılı çuqun-metal dini möhür lövhə təqribən 2003-2005-ci illərdə qoparılarq oğurlanmışdır.

Yaxınlıqdakı Zarat-Xeybəri və Dəmirçi kəndlərində də eyni üslubda dini-irfani ocaqlar inşa edilmişdir.

Bu kənddəki məscidin möminlərin üzünə açılış mərasimində Şamaxı Cümə məscidinin axundu Hacı Məcid əfəndi də iştirak edib.

üzündə torpaq batmış çoxlu qədim qəbir daşları yayılıb. Pir Seyid/Pirsaat çayının sol sahilində, təqribən 50 m aralıda dualara açıq qəbir, üstündə qurbanlar kəsilən bu ocağın-qəbirin üzərində dördkünc üslubda, ölçüsü 3-4 m, hündürlüyü 3 m olan gümbəz tikilmişdir-2000-ci ilin əvvəlində, Ərçiman kənd sakinli Əsgər Şahsuvar oğlu tərəfindən.

"Baba Səfer ocağı" ilə üzbuəz səmtdə, müqəddəs adlı çayın sağ hissəsində, 1 km aralıda açıq, hamar-"Bölük yeri"ndə isə digər bir sakral, ziyarətgah-ibadətqah vardır-eyni adlı "Bölük piri", onun da üzərində gümbəz inşa edilmişdir,

"Azərbaycanın sakral coğrafiyası" silsiləsindən Dağlıq Şirvanda Dağ Tatlarının dini-irfani ocaqları...

mur, Hacı Seyid əfəndi onun gözünü siğallayır, çənəsini bağlayır... beş dəqiqədən sonra Cəbrayıl baba Haqq dünyasına qovuşur...

Zarat-Xeybəri kənd qəbiristanlığında dəfndən sonra 40 gün yas mərasimini Hacı Seyid əfəndi aparıb.

Kəndin Yuxarı məhəlləsindəki məscid (10 m x 15 m, hündürlüyü 5-6 m) bir otaqdan ibarətdir, yerli çaydaşlarından tikilib, üstü palıd taxtalarından döşənib, içəridə 3 və 4 ağac dirək qoyulub, günbatan tərəfdə giriş qanışı taxtadandır. Bu məscidin əvvəlki axundları Xanbaba İsa oğlu (1862-1965), Məmmədağa Xanbaba oğlu (1912-1998) Zarat (Səfəli) kəndində molla Ağadən dərslər alıblar, indi isə "Hafizi-Quran" Əffan Heybət oğlu (1963) dini mərasimləri layiqincə idarə edir.

"Dərə Qır"/"Pirli Dərə" çılpaq qobu vadisi Zarat-Xeybəri kəndinin qərb hissəsində, 4-5 km məsafədə, ziyarətə ocağı yerləşən qayalı-daşlı dağdan başlayan lill çayın yatağını əhatə edir. Dərənin sağ qolu üstündə, "Turşu bulağı" ətrafında qədim Əngəxaran kəndinin qəbiristanlığı qalmaqdadır.

Zarat-Xeybəri kəndinin eski məscidi "Məscidi yaylağı" yerində olub, kənddən 25 km qərba tərəf aralıda, çılpaq dağətəyi ərəzidə (İsmayilli və Quba nahiyələri ilə qovuşuqda), namazqah yeri indi də bəllidir.

Zarat-Xeybəri kəndinin şimal-qərbində, 12 km aralıdakı Gültümdostu dağın quzeyində "Hacı Qənber baba ocağı" Oğuzçayın/Qozluçayın sağ yatağı üstündəki, Pir Minə meşəsində "Nərgələ yaylağı"ndadır (bu yaylaqda Ocaq yiyəsinin qardaşı Hacı Qəhrəman babanın nəvəsi Hacı Ağasayıl həm də Ocağın qoruyucusu olub).

Hövzənin Pir Minə meşəsi, Süleyman yurdu ("Böyük İpek yolu" buradan keçir), Gümüşlü yatağı...əhatəsində dini-sakral, irfani-inanc ocaqlarından "Alaçq baba", "Dalaq piri", Əşrəf baba ocağı,

lər ki, guya "gəlin uşağın yayını bərəketlə sildiyyindən hamısı daşa dönmüşdür"...

Pir-Seyid/Pirsaat çayının boğazında, çayın sol sahilində yerləşən Zarat (Səfəli) kəndinin dini-tarixi maddi irsi olan Cümə məscidi hicri tarixi ilə 1339-cü ildə çaydaşlarından və palıd ağacından tikilib-miladi tarixdə 1921-ci ildə, 1923-cü ildə isə istifadəyə verilib.

Lahic ustalarının əlindən çıxan hörgü daşlarında ərəb əlifbası ilə dini kəlamlar yazılmışdır. Dörd-bucaqlı formada (eni və uzunluğu 15 m, hündürlüyü 10 m, içəridə hündürlüyü 7-8 m-ə çatan 4 dirək qoyulub) olan məscidin tikintisində deyiləncə görə 1 milyon ədədə qəder yumurta işlədilib, divanının qalınlığı 80 sm-dir, qapısı qərb tərəfdə, şərq hissədə isə 3 pəncərəsi var. İlk tikintidə gümbəz qoyulsa da, sonra dağılıb və yox olmuşdur.

Dini təhsilini Xasavayr şəhərində alan molla Ağababa (1855-1943) həm də Dəmirçi, Zarat-Xeybəri, Ərçiman kəndlərinin dini rəhbəri olmuşdur. Onun mədrəsə yoldaşı Şaban Süleyman oğlu, tələbəsi Axundəli Yəhya oğlu (1893-1973) da bu kəndlər, eləcə də Şamaxı şəhərində, Qobustanda dini-fəlsəfi təlimlərin yayılmasında əl hörmətli qazanmışlar.

Axundəli əfəndi həmişə "Qurani-Kərim" təsvir edirdi, "Azan"

Sonuncu dəfə isə 2017-ci ilin yayında təmir edilib.

Müqəddəs Babadağ zirvəsi və Pir Seyid/Pirsaat çayı hövzəsinə bitişik olan sal qayalarından "yoğrulmuş" Qaraqayvanın Avazod dərəsi "Məscidi yaylağı" (Məscidi çayı ətrafında, burada yurd yerləri, qədim qəbir daşları da vardır) hüddüclərindədir. Dini-ruhani mərasimlərə çağırış, Cümə ibadətlərinə səsləyən Azanın dərə boyunca ucalması ruhsal duyğulu bu məkanın adına yaşamışdır. Ümumiyyətlə, Zarat-Xeybəri kəndinin əkin-biçin yerlərinin, tərəkəmə obalarının yayılması coğrafi mənə baxımından irfani məzmun kəsb etməsi tarixi-dini kimliyini bir daha təsdiq edən amildir.

Zarat (Səfəli) kəndinin gündöğənində, 2 km aralıda, Ərçiman kəndi istiqamətində "Siyamərdi yaylağı"nda "Baba Səfer piri" ziyarət-ibadət ocağıdır. Dağ Tatlarının dini-irfani inanıcına görə əslən Zarat-Xeybəri kəndindən ruhani-təriqqət sahibi olan 3 qardaş-Baba Səfer, Pir Ədil Baba və Pir Həsən Baba ("Gəlin bulağı" üstündə) müqəddəs ruh yiyələri kimi uyuduqları mezarların üzərində gümbəz tikilmiş, ətrafında qəbirilər salınmışdır. Cırılça, zirif, İtburu kolları ilə örtülən "Pir dərəsi"nin bəri üzündə Baba Səfer ocağı ("Pir Seyid baba") ziyarətgah-ibadətqah yerlidir, dərənin o biri

ətrafında çoxlu sayda qəbir daşları vardır.

Kəndin cənub hissəsi Pir Seyid/Pirsaat çayının sağ sahilinə, dağətəyi yamac boyunca qaralıkan kolları ilə örtülən "Qarı Baba yolu", Pir Hadir ocağı...ile üzbuəzdür. İrfan və ibadətqah məkanı kimi el arasında müqəddəs sayılan bu ərəzələrdə əski qəbiristanlıq bərəketli "Beynəlxalq İpek yolu" ilə kəşifən yerdədir.

Sakral-fəlsəfi dünyagörüşü və tarixi-coğrafi keçmişinin maddi mədəniyyət irsi kimi Dağ Tatlarının dini-irfani təfəkkürü Türk-Müsəlman bütövlüyünün tərkib hissəsi kimi zəngin elmi-nəzəri və dünyəvi məzmunə malikdir. Dağ Tatlarının dini təfəkküründə təşəkkül tapmış irfani dəyərlərinin ifadəsi ilk növbədə:

-tarixi-coğrafi məkanların dini məzmunu ilə sıx bağlıdır;

-dini ocaqların yayıldığı ərəzilər bərəketli əkin sahələri və tərəkəmə obaları ilə səciyyələnir;

-hövzənin dini-ruhani ocaqları Pir Seyid/Pirsaat çayının yuxarı-boğaz hissəsinin yaşayış məntəqələrini bütünlüklə əhatələyir;

-ömürləri boyunca təriqqət hökmlərinə sadiq qaldıqlarından Hacı hökmünü əziz tutmalarına səbəb olub.

Böyük Qafqazın cənub yamacının müqəddəs ibadətqahı olan Baba dağı və Pir Seyid/Pirsaat hövzəsinin dini-sakral irsini qoruyub saxlayan Dağ Tatlarının irfani-fəlsəfi dünyagörüşü digər obalarda tarixi dəyərləri ilə fərqlənir...

(ardı var)

(Yaxınlıq hazırlanmasında həm də Şamaxı rayonunun Zarat-Xeybəri kənd sakinli Güləhməd Heybət oğlu Hacıyevin (1953), Zarat (Səfəli) kənd sakinləri Rəmzi Səid oğlu Yəhyayevin (1958) və Qılman Ağacan oğlu Bayramovun (1975) məlumatlarından istifadə olunub).